

Дармін М. О.,
аспірант

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КОНСТИТУЦІЙНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

Анотація. У статті автор констатує, що рішення ЄСПЛ для України є надзвичайно важливими, коли йдеться про захист прав і свобод людини і громадянина. Адже досвід розбудови демократії в Україні поки що не надто тривалий, а за радянських часів держава та органи публічної влади часто нехтували правами людини. А тому важливо не лише активно пропагандувати ознайомлення з практикою ЄСПЛ, але й звертати увагу на питання виконання рішень ЄСПЛ, прийнятих у справах за участю України. Водночас, питання виконання рішень ЄСПЛ поки що не аналізувались на монографічному рівні в науці конституційного права України.

Автором, на підставі дослідження, виявлено, що Конституція України 1996 року містить низку положень, що є важливими для виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні. Запропоновано ці положення угрупувати таким чином: а) положення, що стосуються співвідношення між національним та міжнародним правом, у тому числі виконання міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною; б) положення, що стосуються захисту прав людини в Україні.

Констатовано, що ця класифікація не охоплює усі наявні в Основному законі положення щодо досліджуваного питання. Підкреслено, що в юридичній літературі інколи є класифікації, які не надають можливості чітко та однозначно віднести аналізовані явища, події, у нашому випадку – нормативні положення лише до однієї класифікаційної групи. До числа таких положень слід віднести ч. 5 ст. 55 Конституції України «кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна».

Вперше в українській юридичній літературі автором було проведено узагальнення практики Конституційного Суду України з точки зору статистичних показників звернення до Конвенції 1950 року та рішень тощо ЄСПЛ. На підставі отриманих статистичних показників сформульовано висновок, що у перші роки після свого створення, єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні майже не звертався до питань, які порушувались у рішеннях ЄСПЛ, та про позитивну динаміку, яка спостерігається в останні 4 роки.

Ключові слова: права людини, конституційні права, Європейський суд з прав людини, виконання судових рішень, Конституція України.

Постановка проблеми. Рішення ЄСПЛ для України є надзвичайно важливими, коли йдеться про захист прав і свобод людини і громадянина. Адже досвід розбудови демократії в Україні поки що не надто тривалий, а за радянських часів держава та органи публічної влади часто нехтували правами

людини. А тому важливо не лише активно пропагандувати ознайомлення з практикою ЄСПЛ, але й звертати увагу на питання виконання рішень ЄСПЛ, прийнятих у справах за участю України.

Саме це питання залишається малодослідженим в українській юридичній літературі. Можливо, проблема полягає у його складності, а можливо – у тому, що воно знаходиться «на стиці» міжнародного та конституційного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виконання рішень ЄСПЛ поки що не аналізувались на монографічному рівні в науці конституційного права України. Можна відмітити низку публікацій авторів, які звертали увагу на цю проблематику з-поміж інших проблем конституційно-правового характеру (дивись, наприклад, [1-6]). У статті використано переважно акти чинного законодавства, проаналізовано рішення Конституційного Суду України, на підставі чого зроблено низку узагальнень.

Метою статті є огляд тих положень Основного Закону України, які є важливими для забезпечення виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні.

Основний текст. Конституція України 1996 року є Основним законом, якому притаманна низка характеристик, які підкреслюють його особливу роль у національній системі права. До числа основних ознак конституцій традиційно вважають належними ті, які перераховано у визначенні цього поняття: «нормативно-правовий акт, який має найвищу юридичну силу, приймається й змінюється в особливому порядку, має специфічний зміст і структуру, а також пряму дію норм на всій території держави, дотримання яких гарантується і забезпечується державою» [7, с. 79]. Існують і інші ознаки, але ці є найважливішими.

Конституція України 1996 року містить низку положень, що є важливими для виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні. Ці положення доцільно угрупувати таким чином: а) положення, що стосуються співвідношення між національним та міжнародним правом, у тому числі виконання міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною; б) положення, що стосуються захисту прав людини в Україні.

В юридичній літературі інколи є класифікації, які не надають можливості чітко та однозначно віднести аналізовані явища, події, у нашому випадку – нормативні положення лише до однієї класифікаційної групи. До числа таких положень слід віднести ч. 5 ст. 55 Конституції України «кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [8]. Це конституційне положення є найбільш важливим з точки зору

дослідження положень Основного закону 1996 року у контексті нашого дослідження.

У групі положень, що стосуються захисту прав людини в Україні, до числа найбільш вагомих у Розділі I належать наступні:

– «права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст та спрямованість діяльності держави» [8] (частина друга ст. 3 Конституції України);

– «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [8] (частина друга ст. 3 Конституції України).

При дослідженні питання виконання рішень ЄСПЛ в Україні доцільно також враховувати, що частина третя статті 8 Конституції України проголошує: «Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [8]. Конституційний Суд України з приводу цього положення відмітив, що «норми Конституції України є нормами прямої дії. Вони застосовуються безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти» [9] (абзац другий пункту 2 Рішення у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання).

В юридичній літературі у контексті аналізу практики ЄСПЛ також часто звертають до положень до частини другої статті 8 Конституції України (Конституція України має найвищу юридичну силу). Автори зазначають, що в рамках системи права України національна судова практика (як єдиного органу конституційної юрисдикції, так і судів загальної юрисдикції) щодо застосування конституційних положень про суб'єктивні права та свободи, має пріоритет над практикою ЄСПЛ.

Ще один розділ Конституції України, положення якого є вагомими при дослідженні проблем виконання рішень ЄСПЛ в Україні, є Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

По-перше, усі права, передбачені Конвенцією 1950 року, містяться у цьому розділі (тобто, є конституційними правами).

По-друге, важливими є положення частини першої статті 55 щодо того, що «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом» [8]. Це положення Основного закону 1996 року знайшло своє офіційне тлумачення в одному з рішень Конституційного Суду України вже у наступному, 1997 році – у рішенні у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води.

Так, ч. 2 мотивувальної частини рішення єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні містить чотири абзаци наступного змісту.

Перший та другий абзаци констатують виключно внутрішньодержавні проблеми. Важливим для гарантування захисту прав і свобод людини є те, що ще раз підтверджено «право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод» [10] (абзац перший), а також що «відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене» [10] (абзац другий).

Абзац четвертий Рішення у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води має безпосереднє відношення до проблематики нашого дослідження. У ньому зазначень, що «положення

частини першої статті 55 Конституції України закріплює одну з найважливіших гарантій здійснення як конституційних, так й інших прав та свобод людини і громадянина. Частина перша статті 55 Конституції України відповідає зобов'язанням України, які виникли, зокрема, у зв'язку з ратифікацією Україною Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав і основних свобод людини (Рим, 1950 рік), що згідно зі статтею 9 Конституції України є частиною національного законодавства України» [10]. Отже, хоча у цьому фрагменті і не йдеться безпосередньо про ЄСПЛ, але згадка у ньому про судовий захист прав людини та про Конвенцію 1950 року варті уваги.

В якості проміжного підсумку варто зазначити, що за своїм обсягом та кількістю група положень, що стосуються захисту прав людини в Україні, є більшою, ніж друга група, яку запропоновано виокремлювати – тобто, ніж група положень, що стосуються співвідношення між національним та міжнародним правом, у тому числі виконання міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною.

Щодо положень другої групи (положення, що стосуються співвідношення між національним та міжнародним правом, у тому числі виконання міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною), то до них, у першу чергу, належать ті, що містить стаття 9 Основного закону. Відповідно до цієї статті, «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [8]. Воно є вагомим для виконання рішень ЄСПЛ з огляду на те, що ЄСПЛ функціонує на підставі Конвенції про захист основних прав і свобод 1950 року (а Конвенція 1950 року є одним з міжнародних договорів України).

Для узгодження положень національного та міжнародного права важливим є і те, що стаття 18 проголошує: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права» [8]. Якщо загально визнані принципи і норми міжнародного права застосовуються у зовнішньополітичній діяльності, це означає, що вони визнаються Україною, а отже – що вони знаходять свій прояв також і при регламентації внутрішньодержавних відносин.

Також важливо врахувати положення, передбачене частиною першою статті 151. Відповідно до нього, «Конституційний Суд України за зверненням Президента України, або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України надає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість» [8]. Знов-таки, це положення стосується більше Конвенції 1950 року, ніж рішень ЄСПЛ – однак, виконання рішень ЄСПЛ не є можливим без урахування положень цієї Конвенції.

Нарешті, доцільно взяти до уваги і повноваження органів державної влади у сфері ратифікації міжнародних договорів. Зокрема, п.32 статті 85 Конституції України передбачає, що до повноважень Верховної Ради України належить, зокрема,

Посилання на Конвенцію 1950 року та на практику ЄСПЛ у рішеннях Конституційного Суду України (по роках)

Рік	Кількість посилань на Конвенцію 1950 року		Кількість посилань на практику ЄСПЛ	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
2022	10	9,09	11	10,00
2021	10	9,09	10	9,09
2020	10	9,09	13	11,82
2019	11	10,00	13	11,82
2018	4	3,64	7	6,36
2017	1	0,91	3	2,73
2016	3	2,73	4	3,64
2015	1	0,91	1	0,91
2014	2	1,82	3	2,73
2013	3	2,73	4	3,64
2012	7	6,36	3	2,73
2011	9	8,18	9	8,18
2010	4	3,64	6	5,45
2009	3	2,73	3	2,73
2008	4	3,64	6	5,45
2007	5	4,55	11	10,00
2006	0	0	0	0
2005	2	1,82	2	1,82
2004	4	3,64	4	3,64
2003	3	2,73	4	3,64
2002	3	2,73	3	2,73
2001	2	1,82	1	0,91
2000	3	2,73	1	0,91
1999	3	2,73	1	0,91
1998	1	0,91	2	1,82
1997	2	1,82	1	0,91
УСЬОГО		110		126

«надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України» [8]. А частина третя статті 106 Основного Закону проголошує, що «Президент України «представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України» [8]. Саме ці органи, враховуючи їхні повноваження, будуть найважливішими акторами щодо виконання рішень ЄСПЛ та вирішення проблемних питань, розв'язання яких сприятиме більш ефективному виконанню цих рішень.

У контексті аналізу положень другої групи (положення, що стосуються співвідношення між національним та міжнародним правом, у тому числі виконання міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною) не можна оминати увагою практику Конституційного Суду України. Відомий фахівець з конституційного права С.В. Шевчук зазначив, що «практика КСУ ... повинна бути узгоджена з практикою ЄСПЛ, оскільки демократія базується на фундаментальних цінностях, правах та свободах, захищати які покликані судді» [11, с. 85]. Слід повністю погодитись з його узагальненням.

Вперше в українській юридичній літературі автором було проведено узагальнення практики Конституційного Суду України з точки зору статистичних показників звернення до Конвенції 1950 року та рішень тощо ЄСПЛ (дивись Таблицю 1).

Висновки. Статистика, уміщена у Таблиці 1, свідчить про те, що у перші роки після свого створення, єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні майже не звертався до питань, які порушувались у рішеннях ЄСПЛ. Про це наочно свідчать статистичні показники згадування про положення Конвенції 1950 року та про практику ЄСПЛ у рішеннях Конституційного Суду України.

Також очевидно є позитивна динаміка, яка спостерігається в останні 4 роки.

Такий підхід Конституційного Суду України слід всіляко вітати з огляду на важливе значення практики ЄСПЛ для подальшого демократичного розвитку як конституційного права в Україні зокрема, так і національного законодавства у цілому. Ця точка зору висловлюється в українській юридичній літературі – зокрема, «серед українських науковців та юристів-практиків поступово починає домінувати думка, що важливим фактором модифікації української правової системи відповідно до прецедентного права ЄСПЛ є не стільки зміни до українського законодавства (хоча це також лишається важливим фактором!), скільки узгодження практики застосування норм про права людини та основні свободи судами України з практикою ЄСПЛ» [11, с. 85]. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають не лише в кількісному, але й в якісному аналізі рішень Конституційного Суду України, врахованих у Таблиці 1.

Література:

1. Volkova D.E. Genesis of the constitutional regulation of freedom of associations in Ukraine. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2020. № 6. С. 53-57.
2. Волкова Д.Є. Поняття конституційного статусу релігійних організацій в Україні за часів незалежності. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 21-26.
3. Гараджаев Д.Я. Конституционный Суд Азербайджанской Республики: перспективы использования опыта Суда Европейского Союза: монография. Одесса.: Издат. дом «Гельветика», 2017. 448 с.
4. Гараджаев Д.Я. Конституционные принципы прав человека: на практике Конституционного Суда Азербайджана и Европейского Суда по правам человека: монография. Киев: Издат. «Норма Права», 2020. 308 с.
5. Мішина Н.В. Адміністративно-правові проблеми державного контролю. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28. С. 160-165.
6. Мішина Н.В. Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн – членів Ради Європи). *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 154 -160.
7. Задорожня Г.В., Задорожний Ю.А., Сопілко І.М. Конституційне право України : підручник. К.: Вид-во Нац. авіац. ун -ту «НАУ -друк», 2010. 448 с.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. У справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання): Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>
10. У справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води): Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54>
11. Шевчук С.В. Принцип субсидіарності у діяльності Європейського суду з прав людини та необхідність узгодження судової практики. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і за стосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.–практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. д.ю.н., проф., академіка С.В. Кивалова ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2012. С. 82-89.

Darmin M. Constitutional provisions on the implementation of ECtHR decisions in Ukraine: general issues

Summary. In the article, the author states that the decisions of the ECtHR are extremely important for Ukraine when it comes to the protection of human and citizen rights and freedoms. After all, the experience of building democracy in Ukraine is not too long so far, and during the Soviet times, the state and public authorities often neglected human rights. And that is why it is important not only to actively promote familiarization with the practice of the ECtHR, but also to pay attention to the issue of implementation of decisions of the ECtHR adopted in cases involving Ukraine. At the same time, the issue of implementation of ECtHR decisions has not yet been analyzed at the monographic level in the study of constitutional law of Ukraine.

The author, based on research, found that the Constitution of Ukraine of 1996 contains a number of provisions that are important for the implementation of ECtHR decisions at the national level. It is proposed to group these provisions as follows: a) provisions relating to the relationship between national and international law, including the fulfillment of international obligations undertaken by Ukraine; b) provisions relating to the protection of human rights in Ukraine.

It was established that this classification does not cover all the provisions of the Basic Law regarding the subject under investigation. It is emphasized that sometimes there are classifications in the legal literature that do not provide an opportunity to clearly and unambiguously assign the analyzed phenomena, events, in our case – regulatory provisions, to only one classification group. Part 5 of Art. 55 of the Constitution of Ukraine "everyone has the right, after using all national means of legal protection, to apply for the protection of his rights and freedoms to the relevant international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations of which Ukraine is a member or participant."

For the first time in Ukrainian legal literature, the author summarized the practice of the Constitutional Court of Ukraine from the point of view of statistical indicators of appeals to the 1950 Convention and decisions, etc. of the ECtHR. Based on the obtained statistical indicators, the conclusion was formulated that in the first years after its creation, the only body of constitutional jurisdiction in Ukraine almost did not address the issues raised in the decisions of the ECtHR, and about the positive dynamics observed in the last 4 years.

Key words: human rights, constitutional rights, European Court of Human Rights, execution of court decisions, Constitution of Ukraine.